

O SLIJEDU GRADNJE KATEDRALE U KOTORU

LJUBO KARAMAN

Katedrala sv. Tripuna u Kotoru je jedna od važnijih starih graditeljskih spomenika na istočnoj obali Jadrana. O njoj je dosta pisano i različito se prikazivao slijed njezine izgradnje kroz stoljeća. U novije vrijeme objelodanjena su dva važna napisa o katedrali, I. Stjepčevića i C. Fiskovića. Stjepčević je u prilogu »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku«, sv. LI., Split 1940. (kao separatan otisak oštampan 1938.) pisao o katedrali i svemu što je u vezi s njom, sa historijske strane i donio mnogo novih podataka iz kotorskih arhiva; a Fisković je, u sklopu članka o umjetničkim spomenicima grada Kotora, u Spomeniku SAN, sv. CIII., Beograd 1953., objasnio i precizirao mnoge detalje o slijedu gradnje katedrale koristeći pri tome i historijske podatke i historijsko-umjetničko proučavanje dijelova katedrale. Proučavajući godinama umjetničke spomenike u starim dalmatinskim gradovima ja sam višekrat spomenuo katedralu i na nju se letimice osvrnuo. Ovdje ću iznijeti primjedbe i mišljenje o nekim pitanjima u vezi s katedralom i poimence: 1. o arkadi ciborija s pleternim skulpturama iz prve katedrale iz vremena o. g. 809.; 2. o dispoziciji i konstrukciji katedrale posvećene g. 1166.! 3. o starom oltaru u svetištu katedrale; 4. o opsegu popravka i obnove pročelja katedrale poslije velikog potresa g. 1667.

1.

Prema vjerodostojnoj tradiciji prvu katedralu u Kotoru podigao je oko godine 809. kotorski građanin Andreači, da u nju pohrani moći sv. Tripuna. Car Konstantin Porfirogenet piše o toj crkvi sredinom 10. stoljeća, da je to bila okrugla građevina (*ναὸς εἰλημικὸς*).

Car Konstantin upotrebljava isti izraz i za rotundu podignutu oko god. 805. u Zadru od biskupa Donata. Prema tome moramo prvu kotorsku katedralu zamisliti kao centralnu građevinu kružne osnove, iako ne možemo znati koliko je ona, u konstrukciji i u dimenzijama, odgovarala zadarskom Sv. Donatu. U 12. stoljeću je naime u Kotoru na istom mjestu bila iz temelja podignuta nova trobrodna crkva sv. Tripuna, koja je uz razne preinake i pregradnje došla do nas. Ostatkom prve katedrale sv. Tripuna drži se odavna arkada ciborija uzidana nad vratima sakristije katedrale. Nedavno

je međutim L. Mirković upozorio da natpis na arkadi ovog ciborija ANDREE SCI AD HONOREM SOCIURUMQ(VE) MAIOREM (na veću čast sv. Andrije i drugova mu) potječe prema obliku slova iz 11. stoljeća. On je prema tome izrazio mišljenje da je gornji dio arkade ciborija na kojem je natpis, bio prirodan prvotnom ciboriju tek u 11. stoljeću; tada je, po njegovom mišljenju, ciborij bio upotrebljen za crkvu kotorskih mučenika braće Andrije, Petra i Lovra, koja je bila podignuta nešto poslije godine 1026.¹⁾

Točna je prva Mirkovićeva tvrdnja, t. j. današnji natpis na ciboriju stvarno potječe tek iz 11. stoljeća; ali nije točna njegova daljnja pretpostavka, da se ciborij sastoji od dva dijela, donjeg starijeg i gornjeg, mlađeg, jer je on sav iz jednog komada. Prema tome moramo naгаđати, da je ciborij Andreačijeve katedrale iz početka 9. stoljeća bio ponovno upotrebljen u novoj crkvi kotorskih mučenika sv. Andrije i drugova u 11. stoljeću i da je tim povodom u njegovom gornjem dijelu bio isklesan raniji natpis, koji je vjerojatno spominjao sv. Tripuna i uklesan novi natpis, u čast Andrije i njegovih drugova. U prilog ovog mogu navesti više argumenata.

Najprije o natpisu iz 11. stoljeća. V. Novak, na kojega se Mirković obratio, je datirao natpis prema njegovu aspectus generalis 11. stoljećem, a da nije ušao u analizu oblika pojedinih slova. Mogu međutim u prilog ispravnosti njegova datiranja upozoriti na karakterističan oblik slova O na natpisu ciborija. O, koje ima po sredini i s unutarnje strane dvije točkice ili u kojega se sredina uvlači prema unutra u obliku trokutića, javlja se na našim spomenicima, koji ili spominju ličnosti, što se u dokumentima navode potkraj 11. stoljeća, ili na spomenicima, koje moramo u to vrijeme datirati prema stilu i motivima. Primjeri prvoga su nam natpis Ljubomira Tepčije kod Kaštel Starog i natpis Đakona Dobra u Splitu, a primjeri drugog su zabat s Marijinim likom iz sv. Marije u Biskupiji (ljudski lik, vitica s palmetom naizmjenice okrenutom u suprotni smjer) i pregrada u crkvi sv. Martina nad Porta Aurea u Splitu (izgled vitice, cik-cak motiv).²⁾

1) Up. L. Mirković, *Fragmenat kivorija u crkvi svetog Tripuna u Starinaru*, Beograd 1951., N. S. knj. II, str. 272—279. Nije točno da je Jackson krivo interpretirao ANDREE SCI kao ANDREACI; to je učinio samo Gelcich. A isto tako nije tek Braun g. 1924. ispravno pročitao natpis, nego to čine već mnogo ranije Bulić (*Hrvatski spomenici u kninskoj okolici*, Zagreb 1888., str. 38) i Radić (*Staro-hrvatska prosvjeta*, Knin 1887., III. str. 151).

2) Up. Lj. Karaman, *Natpis đakona Dobra iz vremena narodne hrvatske dinastije*, Split 1931., sl 1 i 2 (Ljubomir tepčija i đakon Dobro), *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb 1919., N. S. XIV. sl. 5 i 6 (sv. Martin u Splitu), Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930., str. 117 (sv. Marija u Biskupiji). Isto takvo O dolazi također na zabatu pregrade iz sv. Petra Starog u Splitu, koji Mirković navodi kao spomenik iz 11. stoljeća sa epigrafskim oblicima srodnim onima na natpisu ciborija u Kotoru. Moram samo upozoriti, da se početak natpisa na ovom zabatu, danas pohranje-

A sada o samom ciboriju. Imamo više epigrafskih i stilističkih razloga da ciborij, osim spomenutog natpisa, povežemo s gradnjom prve katedrale po Andreačiju oko g. 809. Na stražnjem tijelu dvaju lavova u uglovima arkade ciborija jest slovo O (leo) u obliku kose četvorine, u koje se kraci produžuju preko sjecišta s drugim krakovima. Kako sam više puta pisao ovakovo O je kod nas karakteristično za spomenike iz 8. i iz prve polovine 9. stoljeća.³⁾

Za datiranje ciborija u početak 9. stoljeća imamo također više stilističkih oznaka. Tu je najprije dvaput upotrebljen antikni astragal koji, nepodesan za dosljedno lineariziranje skulptirane dekoracije značajne za zreli period t. zv. pleternih skulptura, nestaje iz dekoracije crkvenog namještaja tokom 9. stoljeća. Tu su nadalje klasična »oka« t. j. kuglice u zavijucima troprutaste pletenice, koje se kao i klasični astragal vraćaju u skulptiranu dekoraciju tek u 11. stoljeću uz nadolaženje romanike. I napokon su tu listići ubačeni do nogu lavova da ispune prazan prostor, a što podsjeća na skulpture u Italiji i u nas u vrijeme formiranja pleternih skulptura.⁴⁾

Da utvrdimo vrijeme ciborija u Kotoru, možemo korisno upotrebiti također upoređenje tog ciborija sa arkadom ciborija iz Ulcinja, koji se danas čuva u Narodnom muzeju u Beogradu. Arkada ulcinjskog ciborija nema samo izvjesnu sličnost sa arkadom ciborija u kotorskoj katedrali, već se te dvije arkade tako podudaraju, u detalju i u cjelini, u svim motivima i u njihovom rasporedu, da moramo misliti da one potječu možda iz iste radionice, a svakako iz istog vremena. Epigrafski oblici natpisa na arkadi iz Ulcinja odgovaraju vremenu oko godine 800., a nikako vremenu 11. stoljeća. Osim toga biljni motivi, klesani na pobočnim stranama arkada iz Ulcinja odaju oku izvježbanu u raspoznavanju naših skulptura iz ranog srednjeg vijeka vrijeme kraja 8., a najviše početka 9. stoljeća.

Ovakvim datiranjem ciborija u Kotoru i iz Ulcinja ne slaže se Jovanka Stojanović-Maksimović u članku nedavno objelodanjenom u Spomeniku SAN, sv. CIII. n. dj.). Ona najveći dio ranosrednjevjekovnih skulptura Boke Kotorske pa i obe arkade ciborija u Kotoru i iz Ulcinja prebacuje u 11. stoljeće. Raspoznavanje skulptura iz

nom u splitskom Arheološkom muzeju, još uvijek krivo čita. Ne stoji na početku zabata SEMEA, navodno ime donatora (Bulić i drugi), niti E ME AEDIFICAVI (Mirković). Na zabatu je nastavak natpisa, koji je počimao na lijevoj gredi pregrade a glasio je nekako EGO ... CUM CONJU — GE MEA EDIFICAVI itd. Prvo slovo na zabatu je jasno G a ne S.

- 3) Up. članak Lj. Karaman, Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu u Starinaru, Beograd 1925., Ser. III., Knj. III., str. 54; isti, O spomenicima VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata u Vjesn. arheol. dr., Zagreb 1943. N. S. XXII.—XXIII. str. 75 i isti, Osvrt na neka pitanja u arheologiji i povijesti umjetnosti u Starohrv. Prosvj. n. dj. Ser. III., sv. 2., str. 96.
- 4) Up. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, n. dj. str. 98 i isti, O spom. VII. i VIII. st., n. dj. str. 95 i 98 (nadvratnik S. Barbare u Trogiru: sl. 15).

vremena sazrijavanja i formiranja takozvanog pleternog stila oko godine 800. i lučenje od skulptura iz vremena kada pleterne skulpture podliježu utjecajima romanike u 11. stoljeću je osobito teška stvar i traži dugo bavljenje sa tim spomenicima. A kako mi se čini, Stojanović-Maksimović dolazi do svojih zaključaka u prvom redu na temelju historijskih činjenica t. j. političke afirmacije i kulturnog procvata Duklje u vrijeme 11. stoljeća. Ona pri tome smeće s uma činjenicu, da je u najranijem srednjem vijeku, t. j. u periodu nezna- boštva doseljenih Slavena i u prvo vrijeme pokrštenja njihovih po- glavica na našem Primorju bilo gradskih naselja, koja su zadržala stari živalj i time kontinuitet kršćanskog života i kulture. Ta su naselja tekar u kasnije doba stvarno ušla u sklop Duklje. Još u vri- jeme cara Konstantina Porfirogeneta sredinom 10. stoljeća Kotor je pripadao bizantskom tematu Dalmacije, a Ulcinj tematu Drača. Ne treba prema tome biti a priori skeptičan prema datiranju 8. stoljećem odnosno početkom 9. stoljeća onih spomenika u Kotoru i Ulcinju, kojih smo postanak Abramić, Fisković i ja postavili u to vrijeme. To su krstionica, (koju je Fisković objelodanio u »Alma Mater Croatica«, 1941. g.) ploča s paunima, natpis iz g. 805.(?) i arkada ciborija u Kotoru te, arkada ciborija iz Ulcinja⁵⁾.

U posljednje vrijeme bilo je više puta govora o natpisu s godi- nom 840., koji je bio nađen u Budvi. Natpis nije još bio objeloda- njen. Mislim, da je Budva također te godine bila još bizantski grad s romanskim pučanstvom. Tek godinu dana kasnije, g. 841., povod- om upada Saracena u Jadran, grad je bio porušen, staro se pu- čanstvo razbježalo a Slaveni su obnovili naselje. To je mišljenje zastupao već Jireček u svojoj studiji o srednjevjekovnim Romanima u Dalmaciji, a to misli i Šišić prema pasusu iz kronike popa Duklja- nina, koji u vezi s upadom Saracena u Jadran, kojemu su pali žrtvom Kotor (donji grad), Rosa i Budva, priča kako su se Latini razbježali po brdima a Slaveni ih zaslužnjili, zadržali njihove posjede i obnovili naselja.⁶⁾

Vidimo prema tome, da svi dosada poznati spomenici iz kraja, o kojem ovdje govorimo, a koje spomenike moramo po stilističkom kriteriju ili datumu na njima uvrstiti u vrijeme nedaleko g. 800., potječu iz romanskih gradova, Kotora, Ulcinja, Budve. Kada se javljaju i u kojem se kraju javljaju građevine iz kamena na terito- riju Duklje obitavanom od Slavena pokazat će daljnja istraživanja. Vjerojatno će ono potvrditi pretpostavku J. Stojanovićeve da veći

5) Arkada iz Ulcinja može praviti utisak, da je bitno niža od arkade ciborija u Kotoru, samo ako ne uočimo, da je ona danas okljaštrena u svojem donjem i gornjem rubu (vidi sliku u Mirkovićevom članku).

6) Up. K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Wien, str. i F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925., str. 330, bilj. 24.

broj građevina i spomenika na tom teritoriju potječe tek iz 11. stoljeća.

2.

C. Fisković s pravom ispravlja moje pisanje, da je katedrala sv. Tripuna u Kotoru, posvećena g. 1166., imala drveni strop u srednjem brodu. I danas su sačuvana rebra pravokutnog presjeka u istočnom traveju srednjeg broda ispred apsida iz vremena gradnje katedrale u 12. stoljeću, a sve do pregradnje katedrale poslije potresa g. 1563 bila je ispred toga kupola.

Rebra u traveju ispred svetišta ne smijemo nikako nazivati gotičkim. To su rebra, koja se amo tamo u raznim zemljama Zapada javljaju u vrijeme rane romanike, i njima graditelji podupiru zbog većeg opreza svodovnu gradnju, krstate svodove, a ponekad i kupole. Gotička rebra, iako u izgledu slična, su u stvari nešto sasvim drugo. Gotička su rebra strukturna jezgra svodova, to su aktivni, noseći dijelovi gradnje, na koje se jarmovi (Joch) krstatog svoda jednostavno naslanjaju. Ovakva romanička rebra imamo na našoj obali u crkvi sv. Krševana kod Glavotoka na otoku Krku, u crkvi sv. Nikole kod Nina, u donjem dijelu zvonika sv. Marije u Zadru iz g. 1105. (na kapitelima što podržavaju rebra je natpis RCO-LLO-MAN-NVS) i, ako me pamćenje ne vara, u jednom traveju donje, danas podzemne crkve sv. Kvirina u gradu Krku. Fisković navodi primjere takovih rebara iz romaničkog doba u Italiji i Španiji; a njemački su mi historičari umjetnosti kazivali, da se takova rebra i u njihovoj zemlji javljaju u to doba.⁷⁾

Sve do temeljite pregradnje katedrale krajem 16. stoljeća bila je u srednjem traveju kupola. Kupola je reproducirana na srebrnoj pali iz sredine 15. stoljeća i na srebrnoj oblozi kovčega sa moćima sv. Tripuna (po Stjepčeviću iz godine između 1420. i 1551.) i to u ruci sveca koji drži model svoje crkve. Crkva je na ovim spomenicima u glavnim linijama dana prema naravi.⁸⁾ Kupola je bila skinuta g. 1585. U knjizi računa crkve u kotorskom arhivu ima dokumenat, koji bilježi isplatu majstora, koji su u junu te godine skinuli kupolu rasklimanu potresom g. 1563.: 1585, 21 zugno... per tanti spesi alli mureri per batar la cuba.⁹⁾

Katedrala u Kotoru iz 12. stoljeća bila je prema tome izvorno presvođena građevina. Ona ne spada u sloj ranoromaničkih dalmatinskih trobrodskih bazilika s drvenim stropom (primjeri: katedrala sv. Marije u gradu Krku, katedrala sv. Andrije u gradu Rabu, sv. Petar u Drazi na otoku Rabu i starohrvatske bazilike u unutrašnjosti Dalmacije). Ali kotorska katedrala iz 12. stoljeća ne može se također

7) Up. C. Fisković n. dj. str. 73 i članak Lj. Karaman, Povodom popravka crkve starohrvatskog doba sv. Barbare, jednom sv. Martina u Trogiru u Obzoru od 11 i 13 marta 1931.

8) Up. Stjepčević, n. dj. Tabla IV. 1 i 2 str. 31.

9) Up. Stjepčević n. dj. str. 69, bilj. 41.

usporediti niti s romaničkim katedralama Apulije na suprotnoj obali Jadrana ni srednjovjekovnom katedralom u Dubrovniku, jer ove imaju, prema rasporedu bazilika na Zapadu, kupolu na križalištu uzdužnih brodova i poprečnog broda (transepta) ispred svetišta a ne u sredini građevine, kako je imaju građevine centralne osnove bizantske arhitekture. Katedrala u Kotoru ne slijedi međutim dosljedno bizantske obrasce, jer u njoj nema, a prema svemu se čini nije ni bio upisani križ oko središnje kupole. A tek ovaj u obliku križa raspoređeni sistem svodova, koji prenosi na vanjske zidove crkve pritisak velike kupole i koji se očituje u rasporedu i konstrukciji unutrašnjosti i krova, jest karakteristična oznaka bizantskih crkava na križ (njem. Kreuzkuppelkirche, franc. église à croix grecque). Pa još u nečem čini se da se kotorska katedrala odvaja od bizantinskih shema i priklanjala Zapadu, a to je u pobočnim brodovima, u kojima po dva manja kvadratna krstata svoda odgovaraju jednom trećem kvadratnom svodu u srednjem brodu. Današnji svodovi u pobočnim brodovima materijalno potječu iz vremena temeljite pregradnje katedrale krajem 16. stoljeća. Ali njihov odnos prema srednjem brodu, dva manja kvadrata prema jednom većem, ne odgovaraju praksi renesanse 16. stoljeća niti graditeljstvu gotike nego su karakteristični za crkvene građevine romanike (to je raspored što ga Nijemci zovu gebundenes System). Dozvoljeno je prema tome nagađati, da je takav raspored imala kotorska trobrodna katedrala već od početka.

Prema svemu ovome prvotna katedrala 12. stoljeća imala je osebujan raspored, koji nema adekvatnog uzorka ni u Bizantu ni na Zapadu. Njezin graditelj preuzeo je iz oblasti bizantinske arhitekture samo postavljene velike kupole u sredini crkve, značajno za sklonost Bizanta ka centralnim crkvama, a od Zapada »vezani sistem«¹⁰ dvaju manjih kvadrata u pobočnim i jednog većeg u srednjem brodu, koji naglašava uzdužne, bazilikalne tendencije graditeljstva Zapada.

Još par riječi o motivu para zvonika na pročelju katedrale. Po svoj prilici je graditelj katedrale taj motiv preuzeo iz arhitekture na suprotnoj obali Jadrana. Par zvonika ima katedrala u Bari u Apuliji, a nadbiskupu tog grada bio je podređen biskup u Kotoru u vrijeme od 11. stoljeća do god. 1324.; a isti motiv ima i crkva sv. Nikole u istom gradu, kojoj su u srednjem vijeku hodočastili narod i odličnici sa Balkana. A da je kotorska katedrala već u srednjem vijeku imala par zvonika na uglovima pročelja vidimo na već spomenutim reprodukcijama katedrale iz 15. stoljeća a potvrđuje nam to i dokumenat iz god. 1326 (amba campanaria).

Taj motiv nije ranije bio poznat u graditeljstvu na našoj obali Jadrana. Romanski gradovi Dalmacije dižu u prvo vrijeme srednjeg vijeka zvonik odijelito od crkve prema italiskom običaju (katedrala,

¹⁰) Up. Stjepčević, n. dj. sl. IV. 1 i 2 i bilj. 22.

sv. Andrija i sv. Ivan evanđelista u gradu Rabu, sv. Petar u Drazi na otoku Rabu, sv. Marija u Zadru); a ranoromaničke bazilike na teritoriju obitavanom od Hrvata stavljaju zvonik usred pročelja crkve (Koljane, »Stupovi« u Biskupiji, Žažvić katedrale u Biogradu, sv. Marija u Solinu). Gunjača je revizijom iskopina u sv. Mariji u Biskupiji obesnažio Radićevo mišljenje o paru zvonika u predvorju te crkve, a isto tako je Dyggve odustao od svojeg ranijeg mišljenja da su bila dva zvonika ispred sv. Stjepana na Gospinom otoku u Solinu.¹¹⁾

C. Fisković upozorava, da par zvonika ispred pročelja ima i sv. Nikola u Kuršumliji u Srbiji, koji je građen skoro u isto vrijeme kao i kotorska katedrala. Ja ipak vjerujem u mnogo veću vjerojatnost, da je graditelj katedrale preuzeo motiv iz Apulije a ne iz unutrašnjosti Balkana. Sv. Nikola u Kuršumliji, isto kao i »Gjurgjevi stupovi« kod Berana sa istim motivom, nešto su ipak mlađi od katedrale u Kotoru, jer su građeni tek poslije god. 1168. A par zvonika na pročelju nije u crkvama raške škole općeniti ni domaći motiv nego motiv po svoj prilici u vezi s utjecajem prekomorske, apulijske umjetnosti na rašku školu. A u samom Kotoru apulijski motivi i utjecaj nisu izuzetna pojava. Izrazito apulijski značaj ima prozor u apsidi sv. Marije Kolegiate iz doba romanike (g. 1221.), pa dogradnje gotičkog doba u samoj katedrali, velika trifora u apsidi i ciborij u svetištu ove crkve (o. g. 1362).

Prigodom restauracije kotorske katedrale početkom ovog stoljeća nađene su ispod ploče oltara, navodno iz 15. stoljeća, uzidana četiri oktogonalna stupića i oktogonalna baza većeg središnjeg stupa, očito ostaci ranijeg oltara. Ovi su ostaci bili upotrebljeni za uspostavu ranijeg oltara u crkvi u starom obliku.

Svetište katedrale 12. stoljeća pregrađeno je o. g. 1362. Farlati donosi tekst posvete glavnog oltara katedrale po biskupu Dujmu iz te godine. Ova nova posveta oltara svakako je u vezi s pregradnjom svetišta. Tom prigodom oltar je došao pod novi, danas postojeći ciborij gotičkog sloga, a vjerojatno je u to vrijeme izrađena monumentalna trifora srednje apsida. Fisković drži vjerojatnim, da je iz istog vremena oltar, kojeg su ostaci bili nađeni uzidani prigodom spomenute restauracije katedrale početkom ovog stoljeća. Ja međutim držim vjerojatnijim, da je oltar iz vremena gradnje katedrale u 12. stoljeću.

Oltar je imao oblik stola, što ga drži pet stupića. To je tip oltara, koji se javlja svugdje pa i u nas u starokršćansko doba (Borasi u Hercegovini, Klapavice u Dalmaciji) a poslije toga tokom srednjeg vijeka postaje sve to rjeđi.¹²⁾ Fisković navodi u prilog svojeg mišljenja oltar u Arnirovoj kapeli Jurja Dalmatinca u Splitu (sred. 15. stoljeća) i oltar u Andrijićevom sv. Spasu, u Dubrovniku

11) Up. moj članak u Starohrvatskoj prosvjeti N. S. (u štampi) o reviziji iskopina u Biskupiji.

12) Up. J. Braun, *Der christliche Altar*, München 1924., str. 167—174.

(poč. 16. stoljeća). Ali u tim se slučajevima radi o oltarima u obliku stola sa više nogu ali ne sa pet nogu ili potpora.

Vrijeme gotike istina rabi i pozna oktogonalni stup i kapitel na lišće, koji vuče korjen od antiknog korintskog kapitela, a noge oltara u Kotoru imaju oktogonalni presjek i kapiteliće na lišće. Ali oktogonalni stup zna i upotrebljava također i romanika. Prigodom višekrat spomenute restauracije katedrale nađene su u svetištu udubine baza većih oktogonalnih stupova, na kojima je počivao raniji, romanički ciborij iz doba gradnje crkve.¹³⁾ A sami kapitelići oltara najbolje govore u prilog 12. a ne 14. stoljeću kao vremenu gradnje oltara. Kapitelići su tipična srednjovjekovna romanička interpretacija korintskog kapitela, u kojoj su reproducirani bitni elementi tog kapitela, donji i gornji red akantusovog lišća i t. zv. helices. Kapiteli ciborija iz g. 1362., navodno istovremeni rad s oltarom, su slobodna, kasnosrednjovjekovna interpretacija antiknog kapitela na lišće, u kojem se jasno osjeća gotika i njezin tipičan kapitel s ugaonim kovrčama (chapiteau a crochet).¹⁴⁾ Ne mogu vjerovati, da su u istom gradu u isto vrijeme bili izrađeni tako različiti kapiteli.¹⁵⁾

4.

Romanička katedrala mora da je, ma da trošna i dijelom pregrađena u svetištu (trifora), stajala u svom starom stanju do 16. stoljeća. U knjigama računa spominju se g. 1516. izdaci za popravak zvonika i riječ je tu o nadomještaju dotrajalih dijelova prozora zvonika, lukova, stupića i kapitela. Očito su zvonici tada još imali romaničke biforce sa stupićem. Dokumentat iz iste godine spominje također mali zvonik poviše glavnih vrata crkve, kojeg danas nema.¹⁶⁾

Potres g. 1537. rasklimao je crkvu. Apoštolski vizitator Valerio ističe u svojem izvještaju potrebu popravka crkve, u kojoj puko-

¹³⁾ Up. Stjepčević, n. dj. str. 14.

¹⁴⁾ Up. slike u Stjepčević n. dj. Tabla IV 3 (oltar) i Kowalczyk G. — Gurlitt C. Denkmäler der Kunst in Dalmatien, Berlin 1910., Bd. II, Taf. 130 i 131 (ciborij).

¹⁵⁾ Iz pisanja Stjepčevića nije jasno, da li su ostaci oltara uzidani ispod ploče novijeg oltara tamo dospjeli kao prost materijal ili su bili pohranjeni odnosno ostavljeni kao dragocjeni cimelij. Ako imamo ovaj posljednji slučaj, onda je vjerojatnije, da se radi o ostacima oltara iz drevnog doba gradnje crkve negoli o ostacima iz vremena pregradnje crkve prije nekih 100 godina. Ako pak imamo slučaj prosto uzidanog materijala, onda moram upozoriti, da su prigodom radova restauracije g. 1900. kopanjem u svetištu pokraj novog ciborija iz g. 1362, bili nađeni tragovi ranijeg ciborija iz vremena gradnje katedrale u 12. stoljeću, dok osim uzidanih ostataka oltara, navodno iz g. 1362., nisu bili konstatirani nikakovi ostaci ni tragovi jednog ranijeg oltara iz 12. stoljeća, koji je svakako na tom mjestu morao biti.

¹⁶⁾ Up. Stjepčević, n. dj. bilj. 27 (bifore zvonika), 30 (mali zvonik).

tine zjaju i prijete joj propašću. Do popravka je međutim došlo tekar poslije ponovnog jakog potresa g. 1563. Temeljitom popravku, koji je poprimio značaj i opseg pregradnje, pristupilo se tek od kraj stoljeća g. 1583. i on je trajao do g. 1613. Tim su povodom bili obnovljeni gotovo svi svodovi (osim traveja s jakim rebrima ispred sve-tišta), stupci su obloženi kamenom i kupola je skinuta;¹⁷⁾ a možda je tada crkva bila produžena prema zapadu manjim travejem na mjestu, gdje je ranije bilo predvorje sa zvoncima.¹⁸⁾

Nov, težak udarac zadao je Kotoru i njegovoj katedrali veliki potres g. 1667., kojemu je pao žrtvom i Dubrovnik. Još u drugoj polovici 17. stoljeća pristupilo se je ponovnom temeljitom popravku crkve. Mnogi raniji pisci mislili su, da je u popravljenoj katedrali bilo upotrebljeno na pročelju dijelova srednjovjekovne crkve. Fisković pobija takve tvrdnje i dokazuje s pravom da današnje pročelje nema ostataka romaničkog i kasnogotičkog stila, nema dijelova izrađenih u 12. i u 14. stoljeću. Fisković međutim ide dalje i mišljenja je, da na pročelju crkve nema ničeg, što bi bilo starije od druge polovice 17. stoljeća. On doslovno piše, da ukoliko tu ima gotičkih i renesansnih tragova, to su zakašnjeli motivi klesani nakon 1668 godine, a nikako raniji, navodno ponovno upotrebljeni ulomci. Ja naprotiv još uvijek mislim, da su velika ruža na pročelju i luk trijema između zvonika poslije potresa g. 1667. bili obnovljeni dijelom imitiranjem a dijelom ponovnom upotrebom dijelova ruže i luka iz vremena prve pregradnje katedrale oko g. 1600.

Da pravilno riješimo ovo pitanje, dobro je da najprije utvrdimo i uočimo kakva je bila građevna djelatnost u dalmatinskim gradovima u drugoj polovici 17. stoljeća a kakva u vrijeme oko g. 1600.

Oko g. 1660. djeluju u našim gradovima još uvijek brojne domaće radionice. One namiruju u prvom redu graditeljske potrebe gradova. Graditeljski majstori dižu građevine, koje, po oznakama pretežnog dijela, nazivljemo renesansnim; ali u njihovom se radu još podržavaju poneki gotički motivi a ujedno se osjećaju u pojedinostima sklonosti i bujnost baroka, koji se u to vrijeme u drugim zemljama već čvrsto bio afirmirao. Prelom donosi sredina 17. stoljeća s dugotrajnim ratovima Venecije s Turcima, koji su slomili ekonomsku snagu i život dalmatinskih gradova u vlasti Venecije. Građevna djelatnost jenjava, domaće radionice nazaduju i njih pomalo istiskuju graditelji, koji su pozivani izvana. Oni dolaze iz

¹⁷⁾ Up. Stjepčević, n. dj. bilj. 36 (Valerio), 39-44 (popravak 1583.—1663.).

¹⁸⁾ Kako je već Stjepčević opazio, netočno je mišljenje Vasićevo (n. dj. str. 132), da je to učinjeno iza potresa g. 1667., jer se u dokumentima o popravku crkve u vrijeme g. 1538.—1663. spominje manji travej na izlazu jednako širok u srednjem i pobočnim brodovima, meza crusiera (Stjepčević, n. dj. bilj. 40, 42, 55). Ako je produženje crkve prema Zapadu naknadno provedeno, to je ono najvjerojatnije učinjeno prigodom radova g. 1538.—1663., koji su skidanjem kupole dali građevini centralne osnove izraziti uzdužni bazilikalni raspored.

Italije i Mletaka i donose savremene oblike zrelog i čistog baroka, koji odsada karakterizira gotovo svaku građevinu nešto većeg značenja u dalmatinskim gradovima. Domaće radione životare, povjeravaju im se u pravilu građevine manjeg značenja i u njima majstori podržavaju tradicionalne ranije motive tek iznimno ili svakako u vrlo ograničenom opsegu.

Ako imamo ovo pred očima, morat ćemo se složiti s time, da pročelje katedrale u Kotoru pokazuje dijelove različitog karaktera, pa ma koliko se ono u prvi mah činilo cjelovitim djelom, jer je usklađeno onom tajnom, na kojoj mi zavidamo starim majstorima, a to je njihova sposobnost da usklade staro sa novim. Sam Fisković u svojoj detaljnoj i suptilnoj historijsko-umjetničkoj i estetskoj analizi dijelova pročelja je to osjetio pa rabi drugačije rječnik kod dijelova koje ja pripisujem — pa bilo to u materijalnoj izvedbi, bilo u izvornoj koncepciji — vremenu prve pregradnje katedrale oko g. 1600. i drugačiji rječnik kod dijelova iz vremena druge pregradnje u drugoj polovici 17. stoljeća. Kod ovih posljednjih dijelova, a to su zvonici pa ograde sa stupićima u obliku profiliranih žara te vrata crkve i zvonika na terasi i trijemu, Fisković rabi dosljedno i isključivo izraze barok (b. zvučnost, b. punoća); a kod onih prvih, a to su velika ruža i luk trijema na pročelju crkve i završni vijenac na zvoncima, on ističe stilsku raznolikost, odnosno upoređuje te dijelove s građevinama 16. stoljeća i početka 17. stoljeća prije nego li je u dalmatinskom primorju nastupio zreli i čisti barok.

Tako na primjer Fisković piše, da su gotički niz lišća i renesansni niz jaja na ruži pročelja klesani baroknom mekoćom i upoređuje kotorsku ružu s ružom župne crkve u Omišu iz g. 1621. A o trijemu između zvonika veli, da u njegovu luku ima zakašnjelih gotičkih i renesansnih motiva, ali da su klesani na nov način našeg pokrajinskog baroka i usto uspoređuje kasetiranu donju stranu luka sličnim motivom u Andrijićevu sv. Spasu iz početka 16. stoljeća. A kod vijenca u vrhu zvonika opaža, da su na njemu motivi kasne, cvjetne gotike oblikovani baroknom nadutošću i napominje, da se motiv školjke, što ispunja niz lukova javlja na Andrijićevom sv. Spasu iz 16. stoljeća, istina i na Savini Nikole Foretića iz 18. stoljeća.

Iz svega ovoga, što sam iznio, crpio sam odvajkada utisak, da je prigodom temeljitog poravka katedrale poslije potresa g. 1667. pročelje, u prvom redu njezina ruža i trijem, bilo uspostavljeno uporabom ostataka ranije ruže i trijema iz vremena o. g. 1600. u krajnjem slučaju obnovljeno pridržavajući se koncepcija i nacrtata starog pročelja. Dokumenti, koje je u svojoj radnji donio Stjepčević, najbolje potvrđuju ovo mišljenje.

Dne 8. juna 1667., dva dan poslije velikog potresa g. 1667., u jednom se izvještaju veli, da su srušeni na zemlju zvonici i pročelje, atterati li Campanili et la facciata del Frontespicio. U prvom času, pod neposrednim dojmom katastrofe, učinak potresa je ovdje

uveličan. Dva tjedna kasnije dne 23. juna iste godine, spominje se, da su srušeni na zemlju zvonici, kojom su prilikom također nastradala zvona i smrvljena u komade; o rušenju pročelja nema tu više govora, (atterati li doi Campanili del Domo et ridote in fragmenti anco le Campanie). Da je ovaj posljednji izvještaj točniji vidimo jasno iz daljnjih dokumenata, koji govore o toku radova popravka i obnove crkve. U septembru 1667. zadužuju se majstori da podupru rasklimani svod u trijemu, pontelar l'archivolto sopra la porta maggiore, mjesec dana kasnije u oktobru 1667., angažira se zidar da skine nekoliko komada kamenja sa svoda, koji očito prijeti padom, levar le pierre d'archivolto, ali tek dvije godine kasnije pristupa se konačno skidanju svoda, cominciar butar il volto sopra la porta grande.¹⁹⁾ Očito je dakle svod do tog vremena izdržao i htjelo ga se na mjestu učvrstiti i nema razloga vjerovati, da je njegov skulptorski ukras naprosto uništen kada se pokazalo da ga treba skinuti. Isto tako nema razloga vjerovati, da je velika ruža potpuno propala i smrvila se. Njezini rasklimani dijelovi, nisu pali na zemlju s velike visine, jer je ispod nje ostala terasa nad svodom trijema.

Dokumenat iz godine 1674., koji bilježi isplatu 500 lira korčulanskom majstoru Pavloviću, odnosi se na razne manje radove obavljene od majstora na svodu trijema, velikoj ruži, nekom hodniku i kornizama, per conto di fattura per la chiesa cioe per l'archivolto, corridoro, stella e cornisi, a ne ugovor, kojim se majstor obavezuje za sve te razne i opsežne radove: to je jasno i po skromnoj svoti od 500 lira isplaćenoj majstoru.²⁰⁾ Obnova propalih dijelova mogla je svakako biti i opsežnija. To nam pokazuju dokumenti iz g. 1671. i 1677. koji spominju isplatu za veći broj komada liferovanih od klesara upotrebljenih za veliku ružu.²¹⁾

Pa ima još nešto. Fisković opaža, da su klinovi u obliku plitke ruže u kasetama donje strane luka nad trijemom pročelja posve slični onima sred rebara nad svodovima triju prednjih traveja crkve. On iz te sličnosti izvodi pravilno zaključke o vjerovatnoj istovjetnosti vremena postanka svih dijelova, na kojima se ti klinovi javljaju pa vidi u tome dokaz da su i svod nad trijemom i svodovi triju traveja u crkvi sagrađeni iza velikog potresa g. 1667., u drugoj polovici 17. stoljeća. Postoji međutim mogućnost, po meni dapače mnogo veća vjerojatnost, da svi ti dijelovi potječu iz vremena pregradnje crkve oko g. 1600. Ovo je posljednje tim više vjerovatno, što nam nikakav dokumenat ne govori o tome, da bi potres g. 1667. bio porušio svodove crkve. U već spomenutom izvještaju dva dana poslije

19) Up. Stjepčević n. dj. bilj. 26, 50 i 53. Archivolto sopra la porta maggiore nije glavni portal navodno još iz 12. stoljeća, kako misli Stjepčević (n. dj. str. 8) nego očito svod trijema između zvonika kako piše C. Fisković (n. dj. 77).

20) Up. Stjepčević n. dj. bilj. 56.

21) Up. Stjepčević n. dj. bilj. 57.

potresa, u kojem se uveličano govori o tobožnjem urušenju čitavog pročelja crkve, spominje se isplata 39 lira majstorima, koji su na brzu ruku pokrili krov, koji je na više mjesta bio otkriven, (tre con tate a doi mistri mureri qvali ricopersero il tetto del Domo che era scoperto in più luochi); ni tada ni kasnije nema u objelodanjenim dokumentima govora o urušenju odnosno obnovi urušenih svodova.

Sasvim drugačija je stvar sa zvoncima. Iz više dokumenata je jasno, da su se oni stvarno srušili i bili iz temelja obnovljeni; a to još bolje potvrđuje stilsko ispitivanje zvonika. U januaru 1671. isplaćeni su radnici, koji su odstranili ruševine, koje su u hrpu bili složili zidari angažirani za izgradnju novih zvonika, per nettato il ruinazzo buttato dai mureri . . . della fabbrica del nuovo campanil. A nekoliko dana kasnije u istom mjesecu isplaćena su četiri seljaka, koji su pomagali kod prenosa kamenja određenog za temelje zvonika, che aiutarno e portarno le piere da fundamenta.²²⁾

A najbolju potvrdu, da su zvonici iz temelja građeni poslije potresa su njihovi oblici. I rub od kamena u »bunjatu« i prozori sa zabatom prekinutim u sredini i ovalni prozori na pobočnim stranama zvonika i ogradice prozora na pročelnim stranama u obliku profiliranih žara — posve jednake onima u trijemu i terasi između zvonika — sve je to zreli barok, sve to odgovara graditeljskoj praksi dalmatinskih gradova u drugoj polovici 17. stoljeća; jedino je niz lukova ispunjenih školjkom u vrhu zvonika motiv domaće renesanse, po svoj prilici preuzet od porušenih zvonika.

Daljnje će proučavanje i daljnje objelodanjivanje arheoloških podataka dati nam jasniji uvid i odgovor na pitanje koliki je dio ponovo upotrebljenog i koliki nanovo izrađenog materijala pri obnovi crkve iza g. 1667. Ali teško da će ono izmijeniti moje uvjerenje, da su zvonici te ogradice i vrata trijema i terase djelo baroknih graditelja druge polovice 17. stoljeća, a ruža²³⁾ i ukras luka u trijemu, barem u koncepciji, djelo renesansnih majstora pregradnje crkve oko g. 1600.

²²⁾ Up. Stjepčević n. dj. bilj. 54.

²³⁾ Vidi Fiskovićev članak u ovoj knjizi. Opaska Uredništva.